

Marius Ēmužis

Partizanē

Monika Alūzaitē –
moteris laisvės
kovose

baltos lankos

Marius Ēmužis

Partizanē

Monika Alūzaitē –
moteris laisvės kovose

mokslo studija

baltos lankos

Šūvis

Monika Alūzaitė dirbo bunkeryje viena. Jis buvo įrengtas Syderių kaime, Antano Dapkevičiaus sodyboje. Trobos negyvenamame kambaryje po grindimis. Čia partizanai glaudėsi tik kelias savaites. Vietų gerai nepažinojo, bet kaimas buvo palankus slapstytis. Jis driekėsi keletą kilometrų, sodybos – gana nutolusios viena nuo kitos ir mažiau rizikos būti pastebėtiems pašalinių. Monika nerimastingai mintyse bandė suskaičiuoti, kaip ilgai ji čia sėdi viena, – kovos bičiuliai, su kuriais gyveno bunkeryje, buvo išėję ir ilgai negrįžo. Nieko neįprasta, bet vis vien neramu. Artėjo Kalėdos, o ji viena tūnojo mažame ir drėgname bunkeryje, apšviestame tik žibalinės lempos. Jis toli gražu nepriminė jausios vietos ir nemažino vidinio nerimo. Virš galvų tvarkingai sukaltos medinės grindlentės nepraleido nė dienos šviesos. Buvo drėgna, trenkė šlapia žeme. Deganti lempa godžiai rijo deguonį ir dažnai imdavo trūkti oro. Vienišumas Moniką vis labiau slėgė, todėl ji pravėrė specialiai grindyse iškirštą angą ir kopėčiomis nerangiai išsiropštė iš bunkerio. Buvo šalta ir ji mažai judėjo, todėl raumenys buvo sustingę. Bet, vos išsitiesė visu ūgiu, lauke išgirdo svetimųjų

riksmus, už langų sušmėžavo pilki šešėliai – kažkas bėgiojo aplink trobą. Monika instinktyviai suprato, kas vyksta. Ji šoko atgal į bunkerio urvą ir puolė žibalinės lempos ugnimi deginti dokumentus. Tada griebė automatinį ginklą, ant kaklo pasikabino rožančių ir ėmė melstis.

„Pasiduok! Arba nušausim!“ – pro medines lentas Monika išgirdo įsakmų rusišką balsą. „Pasiduok!“ – pakartojo lietuviškai. Bet Monika neketino to daryti. Ji nusitaikė į angą ir paleido seriją šūvių. Priešai atsakė tuo pačiu. Tik jie tyčia šaudė netaikliai – tikėjosi, kad mergina išsigąs ir pasiduos. Kova buvo nelygi – gausus, gerai ginkluotas būrys prieš vienišą partizanę su sauja šaudmenų. Padėtis atrodė beviltiška. Nuo stalelio Monika čiupo pistoletą, su kuriuo nesiskyrė pasitaruosius porą metų. Apžiojo vamzdį ir spustelėjo nuleistuką.

III

Kelias į apsisprendimą: Jokubauskaitės byla

Pirmasis Monikos susidūrimas su partizaninių kovų tikrove buvo šiurpus – ji pamatė aikštėje numestų, per kautynes žuvusių ir išniekintų partizanų kūnus¹⁵.

Su partizanais kovoję vidaus kariuomenės daliniai ir sribai surinkdavo nukautų partizanų kūnus, nuveždavo juos į valsčiaus centrą ir numesdavo viešoje, gerai matomoje vietoje, dažniausiai aikštėje prie bažnyčios, šventoriuje ar turgaus aikštėje. Partizanai tuomet savo spaudoje rašė: „Sribai, lyg pikti žvėrys, su didžiausiu žvėriškumo jausmu griebdavo savo aukas, visą savo nepasisekimą ir pyktį išliedavo spardydami ir išniekindami jų lavonus. Numaudavo batus, nuvilkdavo drabužius ir vežiodavo jų negyvus kūnus po miestus ar miestelius, tuo norėdami sukelti panieką žmonių, įrodyti, jog jau baigiasi partizanų jėgos. Didžiausias malonumas jiems buvo tai, kad kiekvienas iš jų galėjo iš nužudytojo pasityčioti, tarti šlykščius žodžius partizanų adresu. Labai skaudu, kad tautiečiams malonu buvo su arkliais važinėti per jų lavonus, mušti kritusiųjų kūnus šautuvų buožėmis.“¹⁶

Nėra tiksliai žinoma, kada tai prasidėjo, bet metai po kovų pradžios, 1945-ųjų rudenį, partizanų spaudoje jau buvo kalbama apie šią baisią praktiką¹⁷. Stribai partizanų kūnus ne tik visaip išniekindavo, bet ir nurengdavo nepalikdami uniformos, partizanų antsiuvų, bandydami sukurti propagandiskai diegtą bandito įvaizdį. Nors pasitaikydavo ir atvirkštinių atvejų – sąmoningai stengtasi parodyti, kad tai politinis banditizmas, ideologinės „klasių kovos“ išraiška. Oficialiai sakyta, kad taip siekta, kad kūnai būtų atpažinti. Bet viešai juos demonstruojant ir niekinant veikiau norėta įbauginti, paskatinti žmones neremti partizanų. Tiesa, poveikis buvo priešingas – daugumai krikščioniškai auklėtų gyventojų tie, kurie taip elgėsi, asocijavosi su necivilizuotu barbariškumu. Per tokias praktikas net nedalyvaujantieji laisvės kovose gerai matė ir girdėjo šių kovų atgarsius. Tarp jų ir provincijos mokyklų mokiniai, ypač vyresniųjų klasių.

Monika mokėsi Užvenčio gimnazijoje, kuri 1949 m. buvo pertvarkyta į vidurinę mokyklą, ir turėjo baigti su pirmąja abiturientų laida. Mokykla buvo įsikūrusi sename name, todėl čia kaurai pūtė vėjai ir žiemą būdavo labai šalta¹⁸. Nors sąlygos buvo sunkios, 1951 m. mokykla išleido pirmą 23 abiturientų laidą. Bet Monikos tarp jų nebuvo. Ji jau buvo partizanė.

1944 m. vasarą į Lietuvą grįžus sovietams, gyventojai, kitaip nei prieš ketverius metus, iškart ėmė priešintis. Sprendimas pasitraukti į mišką ir jo motyvai kelia diskusijų ir šiandien. Iš pradžių partizanai, palikdami namus, rėmėsi pirmosios sovietų okupacijos (1940–1941) patirtimi. Lietuvoje buvo gerai žinoma apie 1940 m. vasarą suimtus ir į kalėjimus uždarytus Lietuvos politikus, tarnautojus, inteligentus, o dar

daugiau žmonių atsiminė masinius 1941 m. birželio trėmimus. Žmonės gerai žinojo, ko galima laukti iš sovietų. Be to, nujautė, kad 1941 m. birželį, kilus SSRS ir Vokietijos karui, Lietuvoje prasidėjęs sukilimas prieš sovietus nebus pamirštas ir už tai galima laukti keršto.

Tokie svarstymai lyg ir reikštų, kad pagrindinis Lietuvos gyventojų motyvas priešintis buvo represijų baimė, bet taip aiškinti būtų pernelyg paprasta. Dauguma žmonių suprato, kad reikia priešintis, bet galėjo klausti, kodėl būtent jie turi tai daryti, ir laukti, kol kas nors kitas imsis veiksmų¹⁹. 1940 m. niekas nesiryžo priešintis, lygiai taip galėjo nutikti ir dabar. Tačiau patirtis ir represijų baimė vertė ruošti naujai okupacijai, kasti bunkerius, rinkti ginklus ir galiausiai išeiti į miškus. Raginami partizanų būrių organizatorių, prie šių vyrų jungėsi ir tie, kurie galbūt bent iš pradžių nebijojo represijų, bet nenorėjo pasyviai stebėti, kaip kovoja jų giminaičiai, draugai ir kaimynai. Paskatino ir vyravęs įsitikinimas, kad antroji sovietų okupacija ilgai netruks – neleis Vakarų valstybės, tereikia palaukti keletą mėnesių, gal metus.

Svarbu, kad pasipriešinimo sovietams pagrindai buvo paruošti dar per nacių okupaciją, neginkluotai priešinantys naciams ir taip formuojant pagrindinį tinklą. Okupantų grįžimui ruošiasi ir konkrečiai. 1944 m. liepą artėjant sovietams, dar 1941 m. gruodį įsteigta Lietuvos laisvės armija (LLA) paskelbė karo padėtį ir pasiryžo priešintis. Artėjant naujai okupacijai, Vladas Montvydas Varnių apylinkėse ėmėsi organizuoti LLA „Vanagų“ (kovotojų) būrius, kaupė ginklus, apmokė nepatyrusius kovotojus. Montvydas buvo apylinkėse pažįstamas žmogus, jo autoritetas skatino vyrus jungtis prie kovotojų. Tiesa, LLA aktyviai veikė ne visoje

Lietuvos teritorijoje, pavyzdžiui, Dzūkijoje jos įtaka buvo gerokai menkesnė.

Svarbus motyvas pasitraukti į mišką ir jungtis prie partizanų buvo nenoras tarnauti sovietų armijoje. Grįžę į Lietuvą sovietai iškart paskelbė mobilizaciją. Dar vyko karas, kurio baigtis, nors ir numanoma, turėjo pareikalauti jėgų ir aukų. Niekas nenorėjo tarnauti svetimoje kariuomenėje ir žūti dėl svetimų tikslų, tad bandė išlaukti bent karo pabaigos. Tuomet dar tik būsimas partizanų ryšininkas Bronius Navarskas prisiminė, kad 1944 m. ėjo registruotis šauktiniu į Raudonąją armiją, bet apsigalvojo: „Mes nesiruošėme nugalėt Raudonosios armijos, nesiruošėm su ja ir kariauti, bet kada jie ėmė mus gaudyt kaip didžiausius nusikaltėlius, mes pradėjom gintis. O kaip be ginklo apsiginsi? Įsigijom ginklų.“²⁰ Dalis vyrų, norėdami išvengti armijos, pasibaigus karui ir sovietams paskelbus „amnestiją“, patikėjo klasta, išėjo iš miškų ir registravosi.

Patriotizmas ir idealizmas taip pat buvo svari priežastis. Galbūt kas nors teigs, kad tai esminė dingstis, tačiau 1940 m. lietuviai buvo ne mažiau patriotiškai, bet nesipriešino. Svarbi buvo kelių motyvų sampyna, skatinusi žmogų pamąstyti apie šeimą, pasverti savo jėgas ir tik tada rinktis. Svarbiausia, kad partizanų apsisprendimas pasitraukti į mišką su ginklu buvo savanoriškas (kad ir padiktuotas aplinkybių). Niekas šių žmonių nevertė: vengiančius tarnauti kariuomenėje bausdavo, o atsisakiusių partizanauti – ne²¹. Be to, partizanai žinojo galimą tokio sprendimo kainą ir greitai suprato, kuo tai gali grėsti jų artimiesiems.

Vėlesniame kovų etape priežastys keitėsi – vienos tapo neaktualios, kitos sustiprėjo. Sovietų represijos ir ypač sąžinės

laisvės varžymai toliau skatino žmones išeiti į mišką. Partizanų gretas labiausiai papildydavo slapstyti priversti partizanų rėmėjai, ryšininkai, gerai pažįstami ir patikimi žmonės, kuriuos priimdami partizanai nebijojo būti išduoti. Tačiau vėlyvuju kovų periodu partizanai nebeskatino jungtis naujų jėgų. Visų pirma reikėjo asmens dokumentus turinčių ir nepersekiojamų ryšininkų ir rėmėjų, ypač – išretėjus paramai po didžiųjų trėmimų. Taip pat suvokta, kad reikia tausoti gyvybes būsimai atkurtai Lietuvai.

Nėra tiksliai žinoma, kiek Lietuvoje veikė partizanų ir kiek jų žuvo. Remiantis tyrėjų skaičiavimais pagal buvusiam KGB archyve aptiktus dokumentus, buvo apie 45 000–50 000 partizanų. Dokumentuose pateikiami skaičiai nėra visiškai tikslūs, todėl įmanoma tokia paklaida. Žinoma, tai nereiškia, kad tiek jų veikė vienu metu. Gausiausiai partizanų buvo 1944–1945 m., kai miškuose, didelėse atvirose stovyklose ar kitur gyveno ir kovojo apie 30 000 partizanų. Tačiau jau kitais metais dėl žūčių, suėmimų ir paskelbtos amnestijos jų beliko apie 5 000, o 1950 m. kovojo tik tūkstantis. Tie patys sovietų saugumo dokumentai rodo, kad 1944–1953 m. žuvo 20 101, suimta 18 819 (iki 1952 m. spalio) partizanų, 8 493 registravosi ir iš partizanų pasitraukė²².

Prieš partizanus kovojo LSSR Valstybės saugumo ir Vidaus reikalų ministerijų, jų skyrių ir poskyrių provincijoje personalas. Pagrindinis karinis priešas buvo sovietų vidaus kariuomenės daliniai, dislokuoti nuo 1944 metų. Prieš partizanus kovojo ir kitos kariuomenės rūšys, pavyzdžiui, pasienio kariuomenė. Vos grįžę į Lietuvą, sovietai iškart ėmėsi ne tik mobilizuoti vyrus į Raudonąją armiją, bet ir organizuoti daugiausia iš vietinių sudarytus „naikintojų batalionus“, žmonių

vadintus sribais. Lietuvius prisijungti prie sribų skatino galimybė išvengti tarnybos sovietų armijoje, bet vėliau radosi ir kitų motyvų, pavyzdžiui, finansinė nauda.

Įsitraukti į laisvės kovas ar antisovietinę neginkluotą veiklą skatino ne tik įdiegtos ir turimos vertybės, bet ir supanti aplinka. Jei tarp artimųjų, draugų, kaimynų buvo su partizanais susijusių ar prieš sovietų valdžią nusiteikusių žmonių, dažniausiai jie į pagrindį įtraukdavo ir kitus. Taip susidarydavo pagrindinio judėjimo tinklai, kuriuose partizanų vadovybė ir eiliniai laisvės kovotojai buvo susiję su savo padėjėjais, ryšininkais ir rėmėjais ir nuo jų priklausomi.

Jaunimas ne tik buvo potencialus partizanų rezervas, bet ir pats įvairiais būdais prisidėjo prie kovos. Sovietizuojamų Lietuvos mokyklų mokiniai ir jų mokytojai taip pat nesilaikė nuošalių. Prie laisvės kovų prisijungė mokytojų. Vienas tokių – būsimas Monikos kovos bičiulis Ignas Čėsna-Benamis, prieš tai mokytojavęs Pašilės pradinėje mokykloje. Kai kurie moksleiviai taip pat palengva įsitraukė padėti partizanams, kuomet galėjo: mezgė kojines, lopė uniformas, siuvo, plovė, gamino maistą, atliko žvalgybą, rinko informaciją, perdavinėjo paštą, platino partizanišką spaudą, kabino atsišaukimus, kėlė Lietuvos vėliavas. Tai buvo pavojinga veikla: kas nutiktų, jei užėjęs nepažįstamasis pamatytų lopomą partizano uniformą?

Ši jaunimo veikla partizanams buvo labai svarbi. Ne tik materialiai, bet ir psichologiškai. Jie suprato nesą vieni. Įvairūs maži, simboliniai pasipriešinimo aktai visiems liudijo apie partizanų buvimą. Kone kasmet prieš Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo metines, religines ir net sovietines šventes pasirodydavo antisovietinių lapelių ar iškeltų trispalvių. Radosi nemažai į pasipriešinimą įsitraukusių jaunimo organizacijų.

Vienos jų užmezgė ryšį su partizanais, kitos – ne. Pavyzdžiui, Jiezne susibūrė jaunimas, pasivadinęs Jaunųjų partizanų „Erelio“ būriu. Jis ėmėsi ne tik simbolinių aktų, tokių kaip vėliavos pakėlimas, bet ir sugebėjo iš Jiezno Švietimo skyriaus pagrobti rašomąją mašinėlę²³. Šios buvo brangios, o jų šriftas registruojamas, tad išspausdintų antisovietinių leidinių kūrejas galėjo būti greitai išaiškintas. Pagrobęs „valdišką“ mašinėlę, išaiškinimo buvo galima išvengti.

Užvenčio mokyklos, kurioje mokėsi Monika, mokiniai taip pat nenorėjo atsilikti. Čia buvo svarbus mokytojų vaidmuo. Toli gražu ne visi jie simpatizavo laisvės kovoms ar juo labiau atvirai jas rėmė. Bet buvo tokių, kurie stengėsi palaikyti mokinių dvasią kalbėdami apie partizanus, greitai kilsiantį karą ir būsimą išsivadavimą, kartu bandydami įkvėpti šiek tiek vilties dėl ateities. Žinoma, tai daryti viešai, per pamokas būtų buvę lyg savu noru kišti galvą į giljotiną. Su patikimesniais mokiniais bendrauta slapčiau ir atviriau. Monika taip pat buvo viena iš patikimesnių, kuriuos į pagrindinę veiklą patraukė jos mokytojai ir draugai. 1951 m. vasario 15 d., jau partizanaudama, ji savo dienoraštyje rašė: „Šiandien tokios svarbios metinės! Prisimenu, tai buvo prieš trečią pertrauką. Į klasę įėjo Ir. ir mane pasišaukė. Įėjome į agitpunktą, užsirakino duris. Tą kartą ji man padavė pagrindinės spaudos numerį. Tai diena, nuo kurios aš atradau tą kelią, kurio ieškojau ir ilgėjausi.“²⁴ Monikos minima „Ir.“ buvo lietuvių kalbos mokytoja Irena Makuškaitė (1927–1999), dirbti į Užventį atvykusi gana neseniai. Turėdama sovietų propagandos sklaidai skirtą agitpunkto raktą, pasinaudojo juo skleisdama partizaninę agitaciją.

Monika Alūzaitė (1948–1950). Iš Antaninos Garmutės knygos *Motinėle, auginai*, p. 229, Kaunas, 1993. Nuotraukos autorius nežinomas

Tačiau ne Makuškaitė buvo pagrindinė antisovietinės partizanų remiančios veiklos iniciatorė Užventyje, o mokinė Aldona Jokubauskaitė, tuomet devyniolikos metų mergina. Jos šeima buvo partizanų rėmėja nuo pat kovų pradžios. Jie rėmė apygardos vadą Montvydą-Žemaitį ir jo štabą. Partizanai dažnai lankydavosi sodyboje ir mergina netruko su jais susidraugauti. Ignas Čėsna-Benamis, rūpinęsis partizanų laikraščio *Malda girioje* leidyba, jauną, vos šešiolikos sulaukusią Jokubauskų dukrą kviesdavosi jam padėti rengti spaudą²⁵.

1948 m. Aldona išvažiavo mokytis į Užventį. Su partizanais susitikdavo rečiau, tik grįžusi tėviškėn. Tuomet pasakodavo jiems apie padėtį Užventyje ir apylinkėse. Laisvės kovotojams buvo reikšminga kiekviena detalė: gyventojų nuotaikos, kolaboravimas, priešų judėjimai, valdžios veiksmai. Jiems buvo svarbu

ne tik kovoti, rinkti informaciją, turėti rėmėjų, bet ir plėsti savo bazę, sabotuoti valdžios veiksmus, platinti laisvą žodį, agituoti ir informuoti gyventojus, kelti jų sąmoningumą ir dvasią, propaguoti savo tikslus, formuoti požiūrį į sovietų valdžią. Turėdami patikimą žmogų Užventyje, partizanai negalėjo neišnaudoti galimybės ir pasiūlė Aldonai dar stipriau prisidėti prie laisvės kovų: Jokubauskaitė turėjo suburti rėmėjų grupelę, padėsiančią rašyti straipsnius į pagrindinę spaudą, ją platinti, išklijuoti atsišaukimus, rinkti žvalgybinę ir kitokią informaciją²⁶.

Tą daryti ji ėmėsi padedama draugės Sofijos ir mokytojos Makuškaitės. Tokia mokytojos pagalba nebuvo tipiška, bet Makuškaitė pati buvo jauna, studijavo Pedagoginiame institute, tad jas galėjo suartinti nedidelis amžiaus skirtumas. Joms pavyko suburti kelių žmonių grupelę, kuri susitarė steigti organizaciją ir davė priesaiką. Ši grupelė Užventyje iškabino kelis atsišaukimus, taip pat partizanų įsakymus gyventojams. Su jos veikla buvo susijusi ir Monika Alūzaitė, nors šaltinių, nurodančių, kad ji dalyvavo steigiant organizaciją ir davė priesaiką, nėra²⁷. Jokubauskaitė pasitikėjo Monika, o ši pasistengė platinti spaudą patikimiems mokiniam. Be to, gerai sutar-dama su bendramokslu Jonu Domkumi, įkalbėjo jį parašyti pagrindiniams leidiniams kelis rašinius²⁸.

Monika suprato, kad tokia veikla nėra vaikų žaidimai. 1950 m. vasarą ji susibičiuliavo su klasės draugu Justinu Pili-pavičiumi. Kartą jie ėjo iš šokių. Justinas Moniką lydėjo namo ir pasakojo, kad jo namuose yra lankęsis partizanas, Dubysos tėvūnijos vadas Jonas Jankauskas-Audronis ir paliko pogrindžio spaudos. Monika rūpestingai išpėjo draugą būti atsargų,

nes už tai saugumiečiai jį gali suimti²⁹. Pati tuomet neatskleidė savo sąsajų su ta spauda, bet pasitikėjimas vis augo, o jų draugystė stiprėjo ir peraugo į meilę³⁰. Slapta veikla ėmė pintis su intymiais jausmais. Naujų mokslo metų proga, 1950 rugsėjo 1 d., Monika susitiko su Justinu šokiuose Užventyje. Po šokių vaikinai vėl lydėjo Moniką namo ir ši davė jam partizanų laikraštį. Užsimezgė ryšys, kuris nenutrūko net ir Monikai išėjus partizanauti.

Partizanai kartais norėdavo susipažinti su jiems padedančiais jaunuoliais, užmegzti artimesnę santykį, įvertinti juos ir duoti sudėtingesnių užduočių. Minėtų 1950 m. rudenį Monika Alūzaitė ir keli kiti jaunimo organizacijos nariai pirmą kartą susipažino su partizanais. Susitikimas įvyko Jokubauskaitės tėvų sodyboje, Žiograkalnio kaime. Monika susitiko su Žemaičių apygardos vadu Montvydu-Žemaičiu, šios apygardos štabo viršininku Čėsna-Benamiu, Šatrijos rinktinės štabo nariu Liudu Rekašiumi-Vėtra ir rinktinės partizanų vokiečiu Gerhardu Nicponu-Juozu (Juozaičiu). Monika ėjo į susitikimą drąsiai, nors šiek tiek jaudinosi, kaip ją sutiks partizanai. Jai darė įspūdį lietuviška kariška uniforma, ginkluotė, draugiški ir ryžtingi veidai. Moksleivei greitai pavyko užmegzti ir palaikyti pokalbį, jautėsi lyg tarp savų. Naktis prabėgo labai greitai, paryčiais partizanai patraukė savais keliais³¹. Po šio susitikimo mergina netrukus susiejo savo likimą su Lietuvos laisvės kovotojais. Tačiau tai nenutiko savaimė. Partizanai toli gražu nepasitikėjo visais. Bet jiems reikėjo žmonių, kurie nebūtų ieškomi ar įtartini, galėtų drąsiau vaikščioti po apylinkes. Jaunimas tam labai tiko.